

การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร
DEVELOPMENT OF ACTIVITIES TO STRENGTHEN FAITH AND CULTIVATE WISDOM AT
BANG NAM WON TEMPLE SAMUTSAKHON PROVINCE

พระมหาสนอง ปญฺญาวโร¹, ผศ. ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล²

วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2}

Phra Maha Sanong Panyavaro¹, Asst. Prof. Dr. Yota Chaiworamankul²

Buddhapanyasri Dvaravati Buddhist College Mahachulalongkornrajavidyalaya University^{1,2}

Corresponding Author E-mail : Sanongtuamsomboon019@gmail.com

(Received : June 19, 2025; Edit : July 9, 2025; accepted : July 16, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาแนวทาง “การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบททางพระพุทธศาสนา กิจกรรมที่ดำเนินการ และแนวทางในการส่งเสริมศรัทธาและปลูกปัญญาในชุมชน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์เอกสาร จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า

1. บริบทและกิจกรรมของวัดบางน้ำวนสะท้อนบทบาทสำคัญของวัดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ผ่านกิจกรรมหลากหลาย เช่น การสวดมนต์ การบรรยายธรรม การฝึกสมาธิ และการอบรมคุณธรรมจริยธรรมทั้งในโอกาสพิเศษและในชีวิตประจำวัน เพื่อปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกในชุมชน

2. กิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาที่จัดขึ้น เช่น การเข้าค่ายอบรมธรรมะ การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน และการปฏิบัติธรรม ส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของพระธรรม สามารถประยุกต์ใช้หลักคำสอนในชีวิตประจำวัน และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวและสังคม

3. แนวทางการพัฒนากิจกรรมของวัดปรับให้สอดคล้องกับยุคดิจิทัล โดยใช้สื่อออนไลน์ ในการเผยแผ่ธรรมะ ด้วยรูปแบบการสื่อสารที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงชีวิตประจำวัน ทำให้ธรรมะเข้าถึงประชาชนได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

ผลการวิจัยทำให้เห็นว่าวัดบางน้ำวนมีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาศรัทธาและปัญญาของชุมชนอย่างโดดเด่น กล่าวคือ วัดมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมะที่เข้าถึงประชาชนทุกกลุ่มวัย โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนและผู้สูงอายุ วัดได้จัดกิจกรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาทั้งด้านจิตใจ คุณธรรม และการดำเนินชีวิต การฝึกสมาธิ การบรรยายธรรม การเข้าค่ายอบรม และการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นกิจกรรมส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้าใจในหลักธรรมและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง

คำสำคัญ : การพัฒนากิจกรรม, เสริมสร้างศรัทธา, ปลูกปัญญา, วัดบางน้ำวน, จังหวัดสมุทรสาคร.

Abstract

This research article is a study of the “Development of Faith-Building and Wisdom-Instilling Activities at Bang Nam Wan Temple, Samut Sakhon Province”. The objectives are to study the Buddhist context, the activities carried out, and the approaches to promoting faith and wisdom in the community. Data were collected using in-depth interviews, participatory observation, and document analysis. The data were then analyzed using content analysis. The results of the study found that:

1. The context and activities of Bang Nam Wan Temple reflect the temple’s important role in continuously propagating Buddhism through various activities, such as chanting, sermons, meditation, and morality and ethics training, both on special occasions and in daily life, to instill morality and awareness in the community.

2. The activities to build faith and wisdom, such as Dharma training camps, summer novice ordination, and meditation, encourage youth and the public to realize the value of the Dharma, apply the teachings in daily life, and build good relationships in the family and society.

3. The development guidelines for temple activities are adjusted to be in line with the digital age by using online media to propagate Dharma. With easy-to-understand communication formats that reach daily life, Dharma can be more easily accessed by the public.

The research results show that Bang Nam Wan Temple plays a prominent role as a center for developing faith and wisdom in the community. In other words, the temple does not only serve as a place for religious ceremonies. But it serves as a source of Dharma learning that reaches people of all ages, especially youth and the elderly. The temple organizes activities that support the development of the mind, morality, and way of life, such as meditation, Dharma sermons, training camps, and summer novice ordination. These activities promote the community to understand the principles of Dharma and be able to apply them in their daily lives.

Key words: Activity development, Building faith, Cultivating wisdom, Wat Bang Nam Wan, Samut Sakhon Province.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติที่มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมจิตใจและวัฒนธรรมของคนไทยมายาวนาน โดยเฉพาะวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การเรียนรู้ธรรมะ และการสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่ประชาชน อย่างไรก็ตาม ในยุคปัจจุบันสังคมไทยเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน โดยเฉพาะในด้านการสืบทอดศรัทธาและปัญหาทางพระพุทธศาสนา จากการสังเกตในพื้นที่ชุมชนโดยรอบวัดบางน้าว จังหวัดสมุทรสาคร พบว่ากลุ่มเยาวชนและประชาชนบางส่วนมีความห่างเหินจากกิจกรรมทางศาสนา ไม่เข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญ หรือไม่สามารถอธิบายหลักธรรมเบื้องต้นได้ มีแนวโน้มใช้เวลาว่างไปกับสื่อออนไลน์หรือกิจกรรมเชิงวัตถุมากกว่าการแสวงหาปัญญาทางธรรม พฤติกรรมเช่นนี้บ่งชี้ถึงการลดลงของศรัทธาในพระพุทธศาสนาในระดับชุมชน และการขาดช่องทางในการเชื่อมคำสอนเข้ากับชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่ยังขาดการปลูกฝังอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมกับยุคสมัย

ศรัทธามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ผู้เป็นศาสดาของลัทธิศาสนาต่างๆ ก็พยายามหาแนวทางสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้น เพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของตนเองให้กว้างขวางออกไป พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าว เรื่องศรัทธาไว้มากมาย ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงกล่าวกับท่านท้าว महाพรหม ที่มาขอให้พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึง จงปล่อยศรัทธาเถิด เราได้เปิดประตูมตะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ท่านมหาพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์” (ส.ส. (ไทย) 15/172/232) โดยเฉพาะหลักธรรมอันนำไปสู่ ความหลุดพ้น เช่น โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ส่วนใหญ่จะมีศรัทธาเป็นตัวนำเสมอ แต่ศรัทธาของ พระพุทธองค์จะต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา มีความรู้ความสามารถในการที่จะตัดสินใจ เพื่อนำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมต่าง กับศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับบุคคล ในทางโลกีย์ ซึ่งมักมีความหวั่นไหวไม่มั่นคง อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ตามอารมณ์ สภาพแวดล้อม เป็นต้น อาจเป็นไปในด้านบวกหรือด้านลบก็ได้ ส่วนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อนำไปสู่ความสุข ไปสู่บุญกุศล ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสถียร” (ส.ส. (ไทย) 15/79/85) เพราะว่าคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้พ้นจากทุกข์นั้น ศรัทธาเป็นธรรมสำคัญที่ขาดไม่ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ผู้มีศรัทธาศีล วิริยะ สมาธิ และธัมมวิจยะ สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรรยา มีสติมั่นคง จะละทุกขที่มีประมาณไม่น้อยได้” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/144/76) ด้วยศรัทธา 4 ประการ (ม.ม.อ. (ไทย) 2/344/237) คือ 1.อาคมศรัทธา 2.อธิคมศรัทธา 3.โอภักปนศรัทธา และ 4.ปสาทศรัทธา (ม.ม.อ. (ไทย) 2/344/237)

เพราะศรัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในการพัฒนาปัญญา เพราะปัญญาทำให้ศรัทธา เป็นศรัทธา ที่ถูกต้องตามหลัก ไม่ผิดพลาด กลายเป็นความมั่งงายตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท และต้องเป็นความเชื่อที่ซบซึ้งนับเนื่องด้วยเหตุผล คือ มีปัญญารองรับ และเป็นทางสืบต่อแก้ปัญหาได้ มิใช่เพียงความรู้สึกมอมเมา มอความไว้วางใจให้โดยสิ้นเชิง โดยไม่ต้องถามหาเหตุผล เพราะว่า คุณประโยชน์ของศรัทธาต้องเป็นไปเพื่อทำให้เกิดวิริยะ คือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติทดลองสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้น ให้เห็นผล ประจักษ์จริงแก่ตน ซึ่งนำไปสู่กระบวนการสร้างปัญญาในที่สุด เพราะฉะนั้น ศรัทธาต้องเป็นไปเพื่อปัญญา ที่ถูกต้องจึงต้องส่งเสริม ความคิดวิจยวิจารณ์จึงจะเกิดความก้าวหน้า แก้ปัญญตามจุดหมาย ในขณะที่เดียวกันแม้ตัวศรัทธาเองจะมั่นคงแน่นแฟ้นได้ก็เพราะ ได้คิดเห็นเหตุผลจนมั่นใจ หมดความเคลือบแคลงสงสัยใด ๆ โดยนัยนี้ ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงส่งเสริมการคิดหาเหตุผลเพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้องตามหลักศรัทธา (อง.สตตก. (ไทย) 23/4-5/3) (ความเชื่อ) ตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ 1) กัมมสัทธา ได้แก่ เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนาคตโชค เป็นต้น 2) วิปากสัทธา ได้แก่ เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว 3) กัมมัสสกาตาสัทธา ได้แก่ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบส่วยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน และ 4) ตถาคตโพธิสัทธา ได้แก่ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทาง ที่แสดงให้เห็น

ว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 164-165)

นอกจากนี้ ความเชื่อหรือศรัทธา กล่าวคือ สามารถใช้ปัญญามาทดสอบและเป็นที่ยอมรับได้ เพราะเป็นการใช้ศรัทธาที่มีเหตุผลและประกอบไปด้วยปัญญาเป็นเครื่องกำกับ ดังนั้น พระพุทธเจ้า ได้ตรัสวิธีการต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นเพียงมีเรื่องศรัทธาเป็นพื้นฐาน ดังที่พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า “หลักการหรือคำสอนใดก็ตาม ที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการโดยมิได้มุ่งหมายและมีได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติ ในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม่ใช่คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า” (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2532: 1) ดังนั้น หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงถึงความเชื่อ โดยบอกถึงวิธี ให้ใช้ปัญญาประกอบ เพราะว่าพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ได้เน้นที่ศรัทธาเหมือนศาสนาอื่น คำว่า “เป็นศาสนาแห่งปัญญา” หมายถึง คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น เป็นคำสอนที่ประกอบด้วยเหตุผล คงทนต่อการท้าทายพิสูจน์ทดลองของผู้ปฏิบัติเสมอ ไม่มีการบังคับให้เชื่อตาม มีแต่แสดงไปตามเหตุผล ส่วนผู้ที่เชื่อหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของผู้คนนั้นเอง แม้แต่พระสารีบุตร อัครสาวกผู้เลิศด้วยปัญญา ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์หรือไม่ พระสารีบุตร ตอบพอสรรูปความได้ว่า “ผู้ที่ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ ยังไม่บรรลุธรรมนั้น ย่อมเชื่อตามพระองค์ ส่วนท่านไม่เชื่อตาม ต่อเมื่อเห็นแจ้งด้วยปัญญาของตนเองแล้วจึงเชื่อ” (ส. ม. (ไทย) 19/514/327)

เพราะพระพุทธองค์สอนมุ่งเน้นด้านปัญญา ก็คือ ณ ที่เกสปุตติยนิคม ซึ่งมีชนชาวกาลามะอยู่อาศัย มีเจ้าลัทธิทั้งหลายเดินทางผ่านมา และแนะนำสั่งสอนยกย่องเชิดชูว่า พวกตนสอนถูกต้อง ส่วนผู้อื่นสอนผิด จนทำให้ชาวกาลามะเหล่านั้น เกิดความลังเลสงสัย ไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดี ต่อมาได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสหลักแห่งความเชื่อ 10 ประการ (อ.จ.ต.ก. (ไทย) 20/66/257) ให้ชาวกาลามะฟัง ในบางลัทธิบางศาสนาสอนชี้แนะให้ผู้ปฏิบัติต้องเชื่อทุกอย่าง ถ้าไม่เชื่อเป็นบาป แต่ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท สอนเน้นที่เหตุและผล การเชื่ออย่างง่าย ๆ ไร้เหตุผลไม่ทำให้เกิดปัญญา ศรัทธาต้องไปคู่กับปัญญาเสมอ จึงจะถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด ซึ่งการที่ทรงประกาศดังนี้ ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายประการด้วยกัน ได้แก่ 1) ทำให้ภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงมาโดยตลอดว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผลนั้นมีความแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น 2) เป็นส่วนหนึ่งในการทำลายกำแพงระบอบวรรณะที่เกาะกินสังคมอินเดียมาตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาลนั้นเกิดความสั่นคลอน (เพราะเท่ากับเป็นการปฏิเสธความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในยุคของพระองค์) และก่อให้เกิดความเป็นศาสนาที่เน้นเรื่องความเท่าเทียมกันขึ้นเป็นครั้งแรก และ 3) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (หรือการปรับตัวใหม่) ของศาสนาเจ้าลัทธิต่างๆในยุคหนึ่งเพื่อให้สามารถ “แข่งขัน” กับพระพุทธศาสนาได้ (รามิล กาญจนดา, 2547: 35)

เพราะเหตุนี้ ศรัทธาที่อยู่บนพื้นฐานของปัญญาและคุณธรรมที่สำคัญเป็นเอกปัญญาชั้นสูงสุด คือ ปัญญาในขั้นที่รู้สัจธรรม และตัดสังโยชน์กิเลสเครื่องร้อยรัดมัดตัวตนไว้กับกองแห่งความทุกข์ได้เพราะว่าปัญญามีความสำคัญมาก มหาราชผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งมีศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มีความเห็นว่า พระพุทธเจ้า สอนให้ดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญา เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชตรัสยืนยันไว้สรูปความ ได้ว่า สิ่งใดก็ตาม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว สิ่งนั้น ๆ ทั้งปวง ล้วนเป็นสุภาภิตทั้งสิ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2544: 27) และตรัสต่อไปอีกว่า บุคคลใดก็ตาม ผู้หวังประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า หากเป็นผู้ปราศจากความเป็นผู้ใคร่ ในธรรมอย่างยิ่งยวด การใช้ปัญญาไตร่ตรองธรรมอย่างยิ่งยวด การตั้งใจฟังคำสอนอย่างยิ่งยวด ความเกรงกลัวต่อบาปอย่างยิ่งยวด และความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งยวดแล้ว ยากที่จะปฏิบัติธรรมไปสู่ความสำเร็จได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544: 34 – 35)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร” เนื่องจากเห็นว่าศรัทธาและปัญญาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนามนุษย์ให้สามารถใช้สติพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบในการแก้ไขปัญหาและดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมาย หากขาดการพัฒนาองค์ประกอบดังกล่าว ย่อมส่งผลให้สังคมเต็มไปด้วยความสับสนและความขัดแย้ง ขาดหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจและแนวทางในการดำเนินชีวิต การปลูกฝังศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นแนวทางสำคัญในการปรับเปลี่ยนตนเองและฟื้นฟูสังคมให้มีความสงบสุขและงดงามตามหลักพระธรรม

คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นแนวทางที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวาง ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน การศึกษาครั้งนี้จึงมีความมุ่งหมายเพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษา และผู้ที่สนใจนำผลการวิจัยไปใช้ต่อยอดในการพัฒนาตนเองและสังคมในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาบริบทและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร
- 2) เพื่อพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร
- 3) เพื่อเสนอแนวทางการเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ การสัมภาษณ์เชิงลึก และร่วมสังเกตกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญา โดยที่ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเนื้อหาการวิจัย ดังนี้

- 1) **ขอบเขตด้านเนื้อหา** ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเนื้อหาจากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่เกี่ยวกับกิจกรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับวัด ในแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาโดยมุ่งเน้นศึกษาในวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร
- 2) **ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ** โดยผู้วิจัยกำหนดขอบเขตประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ได้แก่ การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 12 รูป/คน
- 3) **ขอบเขตด้านพื้นที่** พื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ วัดบางน้ำวน ตำบลบางโทรัด อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร
- 4) **ขอบเขตด้านระยะเวลา** การวิจัยนี้ เริ่มดำเนินการตั้งแต่ เดือน มิถุนายน 2567 ถึง มีนาคม 2568

ผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร” จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลได้ ดังนี้

1. **บริบทและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร** พบว่า วัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร เป็นศูนย์กลางทางจิตใจที่สำคัญของชาวบ้านในชุมชนมาอย่างยาวนาน โดยมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดแห่งนี้มีความหลากหลาย ครอบคลุมทุกช่วงวัย ทั้งเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ โดยมีเป้าหมายหลักคือการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชน กิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นประจำ ได้แก่ การสวดมนต์ไหว้พระ การฟังธรรมบรรยาย การฝึกสมาธิ และการอบรมคุณธรรมจริยธรรม ทั้งในวันสำคัญทางศาสนาและในชีวิตประจำวัน กิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้จัดเพียงเพื่อปฏิบัติตามประเพณีเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ธรรมะค่อย ๆ แทรกซึมเข้าสู่ใจของผู้คน ทำให้ชาวบ้านมีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ คิดพิจารณาจนตัดสินใจ และดำเนินชีวิตด้วยหลักคุณธรรม กิจกรรมของวัดยังช่วยเสริมสร้างความสงบในจิตใจ ลดความเครียด และส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข นอกจากนี้ยังส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องศีลธรรมและจริยธรรม อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและมีคุณภาพ การดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในลักษณะนี้ ช่วยเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาจิตใจของคนในชุมชนให้มีจริยธรรมในการใช้ชีวิตประจำวัน ช่วยให้เกิดความสมดุลทั้งด้านร่างกายและจิตใจ และนำไปสู่การสร้างสังคมที่สงบร่มเย็น มีความเข้าใจและเอื้ออาทรต่อกัน กล่าวโดยสรุป วัดบางน้ำวนได้แสดงบทบาทอย่างชัดเจน

ในการเป็นแหล่งบ่มเพาะคุณธรรม โดยกิจกรรมทางศาสนาที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยให้ผู้คนสามารถนำหลักธรรมไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน และสร้างสังคมที่ดี อันนำไปสู่ความเจริญของงานทั้งในระดับบุคคลและชุมชนโดยรวม

2. พัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร พบว่า วัดบางน้ำวนได้ดำเนินการกิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาอย่างเป็นระบบ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเยาวชนและประชาชนในชุมชนผ่านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา นอกจากจะเป็นการเผยแผ่ธรรมะแล้ว ยังเป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของผู้เข้าร่วมกิจกรรมสำคัญที่จัดขึ้น ได้แก่ การเข้าค่ายอบรมธรรมะ การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน และการปฏิบัติธรรม ทั้งสามกิจกรรมมีเป้าหมายร่วมกันคือการปลูกฝังหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นในใจของผู้เข้าร่วม โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน การเข้าค่ายอบรมธรรมะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้หลักธรรมทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติจริง ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ การสวดมนต์ ฟีกสมาธิ ฟังธรรมบรรยาย และการอภิปรายธรรมะ ช่วยให้ผู้เข้าร่วมเข้าใจคำสอนอย่างลึกซึ้ง สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ถือเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมตั้งแต่เยาว์วัย เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมจะได้สัมผัสชีวิตสมณะ เรียนรู้วินัยในพระธรรมวินัย ฝึกฝนตนเองให้มีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย และเกิดความเข้าใจในบทบาทของศาสนาในชีวิตประจำวัน ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาทั้งทางด้านจิตใจและพฤติกรรม การปฏิบัติธรรมเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างความสงบและสมดุลทางอารมณ์ ให้ผู้เข้าร่วมเกิดสติ รู้จักการไตร่ตรองก่อนตัดสินใจ และสามารถเผชิญกับปัญหาชีวิตได้อย่างมีปัญญา การฝึกสมาธิและการเจริญสติยังส่งผลต่อการเสริมสร้างพลังภายใน และเพิ่มความเข้มแข็งทางจิตใจให้แก่ผู้ปฏิบัติ จากกิจกรรมทั้งหมด ทำให้ผู้เข้าร่วมสามารถนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตจริง เกิดความศรัทธาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และรู้จักการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ส่งผลให้เกิดความกลมเกลียวในครอบครัว ความร่วมมือในชุมชน และความสงบสุขในสังคม กล่าวโดยสรุป กิจกรรมที่วัดบางน้ำวนจัดขึ้น มิใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนาเพื่อการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น แต่เป็นกลไกสำคัญในการบ่มเพาะจิตใจ พัฒนาคุณธรรม เสริมสร้างปัญญา และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

3. แนวทางการเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร พบว่า วัดบางน้ำวนมีการปรับแนวทางในการเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาให้สอดคล้องกับบริบทของโลกยุคดิจิทัล โดยเฉพาะการนำสื่อออนไลน์มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนอย่างมีประสิทธิภาพ วัดได้ใช้แพลตฟอร์มสื่อสังคมออนไลน์ ในการเผยแผ่ธรรมะในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งวิดีโอการบรรยายธรรม การถ่ายทอดสดกิจกรรมทางศาสนา และเนื้อหาธรรมะสั้น ๆ ที่เข้าใจง่าย การใช้สื่อออนไลน์มีข้อดีสำคัญคือ ไม่จำกัดด้วยเวลาและสถานที่ ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ทุกที่ทุกเวลา สะดวกต่อการรับฟังและเรียนรู้ตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ส่งผลให้ผู้คนมีโอกาสใกล้ชิดกับธรรมะมากขึ้น แม้ในวิถีชีวิตที่เร่งรีบของยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ วัดให้ความสำคัญกับการนำเสนอเนื้อหาธรรมะในรูปแบบที่กระชับ เข้าใจง่าย และเชื่อมกับชีวิตประจำวัน ธรรมะเกี่ยวกับการใช้ชีวิต การแก้ปัญหาในครอบครัว การจัดการความเครียด และการสร้างแรงบันดาลใจในการดำเนินชีวิต ช่วยให้ประชาชนสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ได้จริงในสถานการณ์ต่าง ๆ ของชีวิต แนวทางดังกล่าวไม่เพียงแต่ช่วยขยายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนในวงกว้าง แต่เสริมสร้างศรัทธาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ ส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมะอย่างต่อเนื่อง และเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ฝึกฝนปฏิบัติธรรมด้วยตนเองอย่างสะดวก การใช้สื่อดิจิทัลในการเผยแผ่ธรรมะของวัดบางน้ำวน ถือเป็นแนวทางสำคัญที่เสริมสร้างศรัทธาและปัญญาในยุคปัจจุบัน ทำให้ธรรมะกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน และเป็นแนวทางที่ตอบโจทย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกยุคใหม่

อภิปรายผล

จากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร” มีประเด็นอภิปรายผล ดังนี้

1) บริบทและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร พบว่าวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร ถือเป็นศูนย์กลางทางจิตใจที่สำคัญของชุมชนและมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน วัดแห่งนี้ได้ดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งทั้งหมดมีเป้าหมายหลักเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนในทุกช่วงวัย ไม่ว่าจะเป็นเด็ก เยาวชน หรือผู้ใหญ่ กิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ได้แก่ การสวดมนต์ไหว้พระ การบรรยายธรรม การฝึกสมาธิ และการอบรมคุณธรรมจริยธรรม กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่จัดขึ้นในช่วงวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีการจัดอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เพื่อให้ธรรมะสามารถแทรกซึมเข้าไปในวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างลึกซึ้ง การปฏิบัติธรรมดังกล่าวช่วยเสริมสร้างความสงบในจิตใจ ส่งเสริมการมีสติ และส่งผลให้ผู้คนในชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรม เพราะการดำเนินกิจกรรมเหล่านี้จึงมีความสำคัญไม่เพียงแต่ในการเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังช่วยในการพัฒนาจิตใจของประชาชน และสร้างสังคมที่มีความสงบสุขและมีความสมดุลทั้งในด้านจิตใจและการดำเนินชีวิตประจำวัน เพราะว่ากิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดบางน้ำวนสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมที่สำคัญของวัดในการเสริมสร้างจิตสำนึกในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่สมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะในด้านการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังส่งเสริมให้เกิดการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมและสอดคล้องกับคุณธรรมในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ กิจกรรมที่จัดขึ้นยังมุ่งเน้นการส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกที่ช่วยในการสร้างความสงบสุขในจิตใจและความสมดุลในชีวิต ส่งผลให้ชุมชนมีการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการส่งเสริมการสร้างสังคมที่มีความสมานฉันท์และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาศีลธรรมและจริยธรรมของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม โดยกิจกรรมที่มีการจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ นั้นกลายเป็นรากฐานที่มั่นคงในการดำเนินชีวิตในสังคมร่วมสมัย ซึ่งช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งในจิตใจและการดำเนินชีวิตที่มีคุณธรรม ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การสร้างสังคมที่มีคุณภาพและเจริญรุ่งเรือง ซึ่งสอดคล้องกับ (ทรงวิทย์ แก้วศรี, 2550) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า” ผลการวิจัยพบว่า หลักการบริหารสมัยใหม่ตามรูปแบบการบริหารเชิงยุทธวิธีนั้นสอดคล้องกันกับวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้มาก่อนแล้วทั้งสิ้น วิธีการของพระองค์เป็นวิธีการปฏิบัติจริง เรียบง่าย กระชับรัดกุม ตรงประเด็น สามารถจัดการแก้ปัญหาการบริหารได้ทุกอย่างได้ผล มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะทุกกระบวนการความคิดของพระองค์ เป็นระบบ และสมเหตุสมผลจากสมมุติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ตามวัตถุประสงค์ของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีข้อเท็จจริง และหลักฐานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนายืนยัน ได้แก่ 1) พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถและพระกุศโลบายอันแยบยลลึกซึ้ง ยุทธวิธีของพระองค์นั้นเมื่อเทียบเคียงแล้ว แสดงว่าทฤษฎีการบริหารเชิงยุทธวิธีของตะวันตกมาสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้าโดยมีข้อสงสัย ทั้งวิธีการของพระพุทธองค์ มีประสิทธิภาพก่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างสูงสุดด้วย 2) ตามหลักการวิเคราะห์ SWOT (SWOT Analysis) ของตะวันตก แยกการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมออกเป็น 2 คือการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก เพื่อหาโอกาสและภัยอันตราย และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน เพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อน พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์โดยรวมทุกสภาพแวดล้อม ในการวิเคราะห์นั้น ผู้วิจัยจำแนกสภาพแวดล้อมต่างๆ ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ สภาพแวดล้อมทางศาสนา สภาพแวดล้อมทางการเมือง การปกครอง และสภาพแวดล้อมทางสังคม พระพุทธเจ้าทรงทราบจุดแข็ง, จุดอ่อน, ภัยอันตราย และโอกาสช่องทางได้เป็นอย่างดี จึงทรงสามารถนำพระพุทธศาสนาเข้าแรกแรกขึ้นในหมู่ประชาชน ชาวชมพูทวีป จนประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้มั่นคงภายในเวลาเพียง 4 ปี และ 3) ผลของการศึกษาวิจัยพบว่า กระบวนการคิดออกมาเป็นทฤษฎีระหว่างตะวันตก กับพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน ตะวันตกหรือสามัญชนทั่วไปนั้นคิดตั้งทฤษฎีจากปัญญาคือความรู้แค่ 2 ประการ ได้แก่ จิตมยปัญญาและสุตมยปัญญา จึงเป็นการตั้งสมมุติฐานแล้วคิดหาวิธีการเพื่อไปสู่เป้าหมาย โดยคาดคะเนเอาว่าจะต้องเป็นไปตามนั้น ซึ่งอาจไม่แน่นอน แต่พระพุทธเจ้าทรงคิดค้นทฤษฎีจากภาวนามยปัญญา ได้ผ่านการทดลองปฏิบัติจนเห็นผลมาแล้ว จึง

ทรงนำมาประมวลสรุปเป็นทฤษฎี อาจจะกล่าวได้ว่าตะวันตกคิดทฤษฎีต่างๆ ได้เพียงแค่ “ทฤษฎี” (Theory) แต่พระพุทธเจ้าทรงคิดได้ถึงขั้นเป็น “ทฤษฎีบท” (Theorem) 4) ยุทธวิธีการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าทุกชั้นตอน สามารถนำหัวข้อธรรมมาใช้เป็นหลักควบคู่กันไปได้อย่างกลมกลืน กล่าวคือ การคิดใช้โยนิโสมนสิการ, การตัดสินใจใช้ปัญญา 3, อธิษฐานธรรม 4, และปัญญาธรรม 3, การวางแผนใช้โกศล 3, และสัมมปปธาน 4, การบริหารใช้อิทธิบาท 4, พละ 4, และทฤษฎีมิกัตถสังวัตตนิกรรม 4, ภาวะผู้นำใช้อัตตหิตสมบัติ ปรหิตปฏิบัติ และยุทธการแบบทหารมีอาชีวะตามทีตรัสไว้ในโยธาสีวสูตร 5) ยุทธวิธีของพระพุทธเจ้าทรงสามารถบูรณาการออกมาใช้กับการดำเนินงานทั่วไปในองค์การต่าง ๆ ในที่นี้ได้แสดงเป็นรูปแบบไว้ 3 รูปแบบคือ “แบบตรีกรรม”, “แบบจตุราริยสัง” และ “แบบรัตนตรัย” แต่ละแบบแสดงด้วยแผนภูมิให้เห็นวิธีการและขั้นตอนอย่างชัดเจน สุดท้ายได้แสดงตัวอย่างการบูรณาการยุทธวิธีแบบพุทธวิธี ใช้กับห้องสมุดและสถาบันวิทยบริการ “แบบรัตนตรัย” เพื่อเป็นแบบอย่างแก่องค์กรต่างๆ นำไปประยุกต์ใช้ในฐานะเป็น “องค์ความรู้ใหม่” ต่อไป

2) พัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร พบว่ากระบวนการที่สำคัญในการส่งเสริมให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความตระหนักและเสริมสร้างศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาให้แก่เยาวชนและชาวบ้าน โดยกิจกรรมที่จัดขึ้น เช่น การเข้าค่ายอบรมธรรมะ การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน และการปฏิบัติธรรม ล้วนเป็นกิจกรรมที่มีผลในการสร้างความเข้าใจและเสริมสร้างความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา การเข้าค่ายอบรมธรรมะนั้นไม่เพียงแต่ช่วยให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้หลักธรรมคำสอนในเชิงทฤษฎี แต่ยังเป็นโอกาสในการปฏิบัติธรรมและพัฒนาจิตใจ การบวชสามเณรภาคฤดูร้อนเป็นการปลูกฝังเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนตั้งแต่ยังเยาว์วัย และการปฏิบัติธรรมช่วยเสริมสร้างความสงบและสมดุลภายในจิตใจ ซึ่งทั้งหมดนี้มีผลในการสร้างฐานศรัทธาและการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีประสิทธิภาพ กิจกรรมเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังช่วยพัฒนาเยาวชนและชุมชนให้มีคุณธรรม จริยธรรม และสามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณภาพและความสงบสุข เพราะว่าการเข้าค่ายอบรมธรรมะมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรม โดยไม่เพียงแต่ช่วยให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในเชิงทฤษฎี แต่ยังเป็นโอกาสที่สำคัญในการนำหลักธรรมเหล่านั้นไปสู่การปฏิบัติจริง ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในแนวทางการใช้ชีวิตที่มีคุณธรรมและสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การเข้าค่ายอบรมธรรมะยังเป็นโอกาสที่ช่วยเสริมสร้างจิตใจให้สงบและมั่นคง พร้อมทั้งฝึกฝนให้ผู้เข้าร่วมมีทักษะในการจัดการกับปัญหาหรืออุปสรรคในชีวิตได้ดียิ่งขึ้น เพราะการบวชสามเณรภาคฤดูร้อนเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่มีความสำคัญในการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนาให้แก่เยาวชนตั้งแต่อายุน้อย ซึ่งจะช่วยให้พวกเขาได้รับการอบรมที่ลึกซึ้งในหลักธรรมคำสอน และได้มีโอกาสฝึกฝนตนเองในการประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา การบวชสามเณรจึงเป็นการเสริมสร้างพื้นฐานที่มั่นคงในด้านศีลธรรมและจริยธรรมให้แก่เยาวชน ทำให้พวกเขาสามารถนำหลักธรรมที่ได้เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังส่งผลให้พวกเขามีความรับผิดชอบต่อสังคมและสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและมีสติปัญญาในทุกสถานการณ์ ดังนั้นการปฏิบัติธรรมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจิตใจของบุคคล โดยช่วยให้เกิดความสงบและสมดุลภายในจิตใจ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจและการพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรม การฝึกปฏิบัติธรรมสามารถช่วยบุคคลปรับตัวและเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกละเอียดอ่อนและมั่นคง ซึ่งส่งผลให้การดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างมีสติและเข้าใจ เพราะว่าการปลูกฝังหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในชุมชนไม่เพียงแต่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความรู้ทางธรรมเท่านั้น แต่ยังมีผลสำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวและสังคม การนำหลักธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวันช่วยให้สมาชิกในครอบครัวและชุมชนมีความเข้าใจและเคารพซึ่งกันและกัน ส่งเสริมความร่วมมือและการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสมานฉันท์ ดังนั้นการพัฒนากิจกรรมทางศาสนาจึงมีความสำคัญไม่เพียงแต่ในการเสริมสร้างจิตใจของบุคคล แต่ยังเป็นการเสริมสร้างการพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านจิตใจและสังคม การสร้างกิจกรรมที่สามารถบูรณาการหลักธรรมคำสอนเข้ากับชีวิตประจำวันจึงเป็นการเสริมสร้างพื้นฐานที่มั่นคงในการดำเนินชีวิตที่มีคุณธรรม และส่งผลต่อการสร้างสังคมที่มีคุณภาพ มีความสงบสุข ซึ่งสอดคล้องกับงานของ (ศศิธรณ กาลังสินเสริม, 2551) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พุทธกระบวนการทัศนคติในการดำเนินชีวิตยุคบริโภคนิยม” ผลการศึกษามีใจความว่า ผลสำเร็จของกระบวนการบริโภคนิยม

นิยมอยู่ที่ความสามารถในการกุมความคิดของคนในสังคมให้มีกระบวนการทัศนในการดำเนินชีวิตว่า ต้องเป็นคนทันสมัย ร่ำรวย สิ่งอำนวยความสะดวก กลายเป็นค่านิยมที่ไม่ได้ส่งผ่านเฉพาะสื่อสารสนเทศประเภทต่างๆ เท่านั้น หากยังได้รับการปลูกฝังโดยสถาบันต่างๆ ในสังคม จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ทำให้พฤติกรรมของความคิด คำพูด การกระทำ วิถีชีวิตและกลไกต่างๆ ในสังคมถูกรอบงำด้วยวัฒนธรรมบริโภคนิยม ทำให้คนไทยเคลื่อนออกจากศีลธรรม เงินเป็นใหญ่ คิดหาหนทางลัดเพื่อบรรลุประโยชน์ตน โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบใดๆ เพื่อให้สังคมไทยมีวิถีชีวิตที่อุดมด้วยปัญญา พึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข ความพอดี มีภูมิคุ้มกัน รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกรอบตัวและภายในจิตใจอย่างชัดเจน โดยไม่ยึดเอาบริโภคนิยมเป็นจุดหมาย แต่อาศัยเป็นเครื่องมือเพื่อยังชีวิตตนให้อยู่ได้ทั้งกายและจิตท่ามกลางกระแสบริโภคนิยม คนไทยต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดหรือกระบวนการทัศนมาสู่พุทธกระบวนการทัศนด้วยการนำหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้อย่างจริงจัง จนสามารถฝังรากลึก กล่าวได้ว่า ปัจจุบันเป็นยุคของการพัฒนาประเทศให้เจริญรุดหน้าเท่าเทียมกับอารยประเทศนั้นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ควรคำนึงถึงเป็นหลักการในการพัฒนาโดยไม่ทำลายและต้องพยายามที่จะรักษา ดุลยภาพระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาให้เหมาะสม ที่จะสามารถปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักการได้ จำเป็นจะต้องเข้าใจในหลักการเสียก่อนการอนุรักษ์กับการพัฒนานั้นไม่ใช่สิ่งตรงข้ามอันแยกออกจากกันแต่จะต้องถือว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นส่วนอันสอดคล้องประสานกัน วัดเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยมีหน้าที่หลักในการให้บริการแก่ชุมชนด้านการศึกษาและคุณธรรม ดังนั้นควรมีการส่งเสริมและพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งในด้าน ศาสนธรรม และความรู้นอกระบบอื่น ตามความต้องการของชุมชนและท้องถิ่น เพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างคุณภาพการดำรงชีวิตของประชาชน

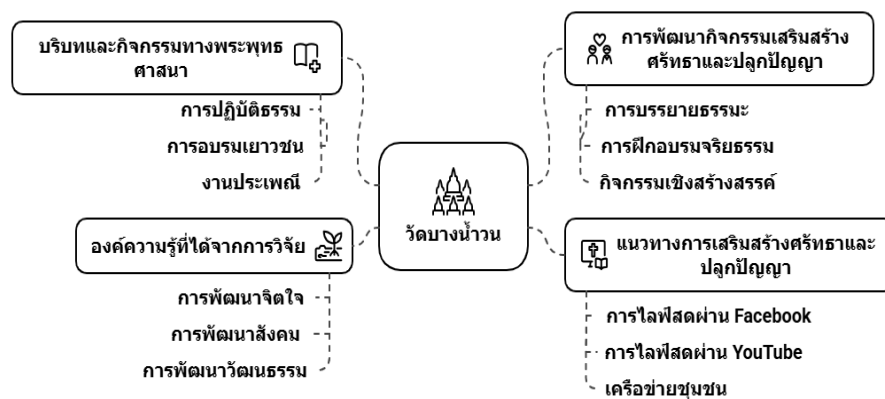
3) แนวทางการเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร พบว่าการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในยุคดิจิทัล โดยการใช้สื่อออนไลน์เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อออนไลน์ต่าง ๆ เช่น Facebook และ YouTube ถูกนำมาใช้เพื่อกระจายคำสอนของพระพุทธศาสนาไปยังประชาชนในวงกว้าง ซึ่งทำให้การเข้าถึงธรรมะเป็นไปได้อย่างสะดวกและต่อเนื่อง เพราะการใช้สื่อออนไลน์ทำให้การเผยแผ่ธรรมะไม่ถูกจำกัดด้วยข้อจำกัดทางพื้นที่และเวลา ทำให้ผู้คนจากหลากหลายพื้นที่สามารถเรียนรู้และเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังสามารถติดตามและเข้าถึงข้อมูลทางธรรมได้ทุกเมื่อที่ต้องการ นอกจากนี้ การใช้สื่อออนไลน์ยังช่วยขยายขอบเขตการเรียนรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ช่วยให้ประชาชนสามารถศึกษาและเรียนรู้ธรรมะในรูปแบบที่เหมาะสมกับการใช้ชีวิตในยุคปัจจุบัน และทำให้ธรรมะสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง เพราะการสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์เป็นแนวทางที่สำคัญในการเผยแผ่ธรรมะของวัดบางน้ำวน ซึ่งเน้นการนำเสนอข้อมูลที่เข้าใจง่ายและสามารถเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของผู้คน ทำให้ธรรมะไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการเรียนรู้ในเชิงทฤษฎี แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างความเข้าใจที่ง่ายและชัดเจนในธรรมะจึงเป็นส่วนสำคัญในการทำให้ธรรมะกลายเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คน เพราะการใช้สื่อดิจิทัลในการเผยแผ่ธรรมะไม่เพียงแต่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังส่งเสริมให้การเรียนรู้และการปฏิบัติธรรมสามารถทำได้อย่างต่อเนื่องและเข้าถึงได้มากขึ้นในสังคมยุคใหม่ ด้วยการใช้สื่อออนไลน์ ผู้คนสามารถเข้าถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ทุกที่ทุกเวลา การใช้สื่อดิจิทัลจึงไม่เพียงแต่เป็นการกระจายความรู้ทางธรรม แต่ยังช่วยให้การฝึกฝนและการปฏิบัติธรรมสามารถเข้าถึงประชาชนในวงกว้างได้อย่างสะดวกและมีประสิทธิภาพมากขึ้น **ซึ่งสอดคล้องกับ (สรวิชัย วังขสอาด, 2555) “ที่ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท” การศึกษาวิจัยพบว่า ศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาททั้ง 4 ประการ คือ 1) เชื่อกฎแห่งกรรม 2) เชื่อผลแห่งกรรม 3) เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง 4) เชื่อปัญญาการตรัสรู้เองโดยชอบของพระผู้มีพระภาคเจ้า ความเชื่อทั้ง 4 ประการนี้ เป็นความเชื่อที่เกิดจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) ปัจจัยภายนอก คือ ปรีตโฆสะหรือกัลยาณมิตร และ 2) ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ โดยการแยกแยะจุดดีและจุดด้อยของศรัทธา ที่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ขาดไม่ได้ ในการใช้เหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นว่าจุดหมายข้างหน้านั้นเป็นไปได้จริง และมีความคุ้มค่าแก่การที่ตนจะดำเนินไปถึงถึงความรู้สูงสุด ส่วนปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการพัฒนาปัญญาโดยอาศัยปัจจัย 2 ประเภท คือ 1) ปัจจัยจากภายนอก คือ ปรีตโฆสะและกัลยาณมิตร 2) ปัจจัยจากภายใน คือ โยนิโสมนสิการ จนเกิดเป็นสัมมาทิฐิที่คอยอบรม และพัฒนาตนเองให้อยู่ในกรอบของศีล สมาธิและปัญญา ตามลำดับด้วยคุณลักษณะของจิต ที่ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้ง**

ต่อตนเองและผู้อื่น ตามหลักอริยมรรค มีองค์ 8 เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน โดยอาศัยขบวนการพัฒนาปัญญาได้ 2 ระดับ คือ 1) ระดับโลกียปัญญา 2) ระดับโลกุตตรปัญญา ในการพัฒนาปัญญาที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ “อริยมรรค” เพื่อให้เกิดรู้แจ้งเห็นจริง เพื่อทำให้เกิดโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญานั้นเอง ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับปัญญาเป็นความสัมพันธ์ที่มีคุณค่า และมีประโยชน์ เพราะว่า ศรัทธากับปัญญาในฐานะที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อกันในระดับโลกียะปัญญาและระดับโลกุตตรปัญญา ซึ่งเกิดจากปรัโตโสสะและโยนิโสมนสิการ เป็นความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อกันและกัน จึงมีความสำคัญและมีประโยชน์ ที่ทำให้ได้โลกียปัญญาที่ทำให้เกิดโลกุตตรปัญญา ที่มีประโยชน์สุขต่อภพปัจจุบันและภพหน้า ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติตามหลัก อริยมรรค และในการข่มนิวรณ์ ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรมของบรรพชิตที่ใช้หลักไตรสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ในการปฏิบัติของตน ส่วนคฤหัสถ์ใช้ทางแห่งการทำความดีได้ 3 อย่าง คือ ทาน ศีล และภาวนา ในการปฏิบัติของตน ดังนั้น ความสัมพันธ์ของศรัทธากับปัญญาจึงมีความสำคัญและเครื่องมือในการปฏิบัติก็มีมาตรฐาน เพื่อการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน เป็นต้น

องค์ความรู้ของการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ดังนี้

การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน

แผนภาพที่ 1 การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน

จากภาพองค์ความรู้การศึกษาด้านศรัทธาของวัดบางน้ำวนในการส่งเสริมศรัทธาและปลูกปัญญาในชุมชน สามารถสรุปสาระสำคัญได้ 4 ประเด็นหลัก ได้แก่

1. บริบทและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดบางน้ำวน พบว่าวัดมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของชุมชน ทั้งในด้านศาสนาและสังคม วัดจัดกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การปฏิบัติธรรม การอบรมเยาวชน และงานประเพณี เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและความร่วมมือในชุมชน ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งทั้งทางกายภาพและจิตใจ
2. การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญา ซึ่งวัดได้จัดกิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การบรรยายธรรมะโดยวิทยากร การฝึกอบรมจริยธรรม และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์อื่น ๆ ที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีคุณค่า
3. แนวทางการเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญา วัดบางน้ำวนได้นำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการเผยแพร่ธรรมะ การไลฟ์สดผ่าน Facebook และ YouTube เพื่อให้ธรรมะเข้าถึงคนรุ่นใหม่ อีกทั้งส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง ช่วยกันสนับสนุนและให้คำปรึกษาในด้านต่าง ๆ
4. องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการส่งเสริมศรัทธาและปัญญาในบริบทของวัดและชุมชนสามารถทำได้จริง

ผ่านการจัดกิจกรรมที่เหมาะสม การใช้เทคโนโลยี และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทำให้เกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนทั้งด้านจิตใจ สังคม และวัฒนธรรม

จากผลการวิเคราะห์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าวัดบางน้ำวนไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ทางศาสนา เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนา สังคมและสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับชุมชนภายใต้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาครนั้น ทำให้ผู้เข้าร่วม กิจกรรมนั้นได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง สิ่งไหนที่เคยฟังแล้วก็ทำให้เข้าใจมากขึ้น สำหรับผู้ที่ยังมีความสงสัยในคำสอนของพุทธ ศาสนาก็ได้มีโอกาสถามสิ่งที่ตนยังสงสัยจนได้คำตอบเป็นที่น่าพอใจทำให้เกิดศรัทธาและปัญญามากขึ้น

1.2 การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร จำเป็นอย่างยิ่งเพราะ ทำให้การเข้าถึงธรรมะได้ง่ายขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีศรัทธา โดยมีปัญญาคอยกำกับ ไม่ศรัทธาแบบมกมาย

1.3 การพัฒนากิจกรรมเสริมสร้างศรัทธาและปลูกปัญญาของวัดบางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร มีผลทำให้ผู้ที่เข้าร่วม กิจกรรมนั้นได้เกิดศรัทธาและมีปัญญาที่มั่นคงขึ้นสามารถนำความรู้ความเข้าใจที่ได้ฟังไปใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตได้อย่างมี ประสิทธิภาพ

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 รูปแบบการพัฒนาโครงการ เข้าวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน วัดบางน้ำวน จังหวัด สมุทรสาคร

2.2 การบูรณาการโครงการ เข้าวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนตามหลักอิทธิบาท 4 ในวัด บางน้ำวน จังหวัดสมุทรสาคร

2.3 ศึกษาสภาพปัญหาของโครงการ เข้าวัดวันอาทิตย์ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน วัดบางน้ำวน จังหวัด สมุทรสาคร

เอกสารอ้างอิง

- ทรงวิทย์ แก้วศรี. (2550). การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รามิล กาญจันดา. (2547). การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อในกาลามสูตร. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11(2), พฤษภาคม–สิงหาคม.
- ศศิวรรณ กำลังสินเสริม. (2551). พุทธกระบวนการทัศน์ในการดำเนินชีวิตยุคบริโภคนิยม. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สรวิชัย วงษ์สอาด. (2555). วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาท. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2539). **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2544). **จารีกอสก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2532). **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2534). **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2535). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2532). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิไลโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2525). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ เทปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.